

ПОПУЛАРИЗАЦИЈА АРХИВА – КУЛТУРА СЕЋАЊА

Апстракт: Сва наша прошлост налази се у архивима - храмовима списка, докумената, фотографија, карата, кратких прича и књига. Како развити културу сећања која неће представљати враћање у прошлост већ само приближавање прошлости младима да би боље разумели садашњост коју живе? Како популаризовати архиве и учинити их доступним младима? Како упознати ширу популацију са могућностима самосталног коришћења јавних и приватних архива? Која су могућа решења за истраживаче у правцу лакшег сналажења у великом броју дигитализованих докумената? Која је улога архива и архивиста како у правцу доступности, тако и у правцу очувања дигитализованих и докумената уопште? Ово су само нека од питања на која ћу покушати да дам одговоре у раду а која се тичу популаризације архива, али и проблема о којима сви ми који радимо у њима морамо да водимо рачуна у ери модернизације архива и архивске струке.

Кључне речи: архиви, популаризација, дигитализација, млади, информације, архивска документа

У традиционалном смислу култура сећања представља сећања на ратове који су прошли, људе којих више нема, догађаје који су били важни а нису објашњени њихови узроци због којих данас носимо одређене последице. Међутим, у ширем смислу, култура сећања обухвата и све оно што је цивилизација оставила за собом кроз разне епохе, као на пример стилове одевања, популарну музику, поезију, дела филмске или ликовне уметности и много другог што је сачињавало свакодневно животно окружење у ближој или даљој прошлости. Делић тога добијамо кроз литературу и разне медије, али је највећи део доступан само упорнима који одлазе на изворе информација - у архиве.

Рад чине три целине: популаризација архива у правцу онога што архивисти могу да ураде унутар архива како би документа постала доступна (употребљива), јавно представљена и адекватно сачувана; популаризација архива и дигитализација (дигитална заштита културне баштине); популаризација архива кроз дигитализацију која са собом доноси низ питања у вези са заштитом дигитализованих докумената од могуће злоупотребе.

Популаризација архива

Жеља свих нас који радимо у архивима је да наша врата отворимо за што већи број корисника, па се поставља питање који су то начини да архиви постану што популарнији и занимљивији. Термин популаризација не односи се на комерцијализацију архива него на питање доступности грађе не само историчарима, професорима и(ли) истраживачима, већ пре свега младима као потенцијалним корисницима који тек треба да се упознају са садржајем архива и могућностима коришћења грађе.

¹ виши архивист, m.bogosavljevic@archives.org.rs

Шта ми архивисти можемо да урадимо унутар самих архива како би документа постала доступна (употребљива), јавно представљна и адекватно сачувана? Младим људима је важно да све што се налази у архивима буде доступно и употребљиво, а то значи да се документа могу лоцирати, претражити, представити и интерпретирати. То је могуће ако архиви поседују:

- потпуна, прегледна, илустрована информативна средства са детаљним евиденцијама и информацијама о архивској грађи, фондовима и збиркама;
- једноставна упутства за коришћење архивске грађе;
- евиденције о грађи приватних и архива НВО које морају да буду јавно представљене, доступне и адекватно сачуване;
- промоцију архивске грађе кроз публикације, часописе, изложбе.

Чињеница је да су у многим архивима информативна средства застарела, а подаци о фондовима и грађи нетачни и непрецизно дефинисани. Потребно је да се после одређеног броја година уради ревизија постојећих информативних средстава (водича, сумарних инвентара, аналитичких инвентара, регеста, регистара као помоћних информативних средстава...). У складу са тим неопходно је направити упутства за коришћење архивске грађе од тренутка када истраживач уђе у архив (коме да се обрати за информације), па до података о томе који су кораци неопходни како би могао да приступи грађи, шта од грађе је могуће да добије на увид и коришћење, колико дуго може да користи грађу и др. Важно је да ове информације буду тачне и прецизне како би истраживач знао колико је времена потребно да дође до жељених информација и на који начин.

Популаризација архива подразумева да фондови и збирке буду сређени, а описи архивских докумената јасни и прецизни. Прегледност архивских докумената добија се и њиховим сређивањем у тематски повезане целине: политичка и економска историја, земљишне карте, рана историја, модерна историја, социјална и културна историја, Први светски рат, Други светски рат, породична историја... На тај начин се омогућава прегледност у великом броју архивских докумената и могућност једноставнијег коришћења.

Евиденције о грађи приватних архива и архива НВО су важне јер се поставља питање колико документа у приватним архивама задржавају своју вредност ако остану унутар приватног власништва с обзиром на чињеницу да су приступ и могућности коришћења тих докумената могући само ако из приватне пређу у државну архиву. Сви приватни архиви морају да имају подршку и заштиту од стране јавних архива. Архивска документа у приватном власништву отварају низ питања: које су ингеренције јавних архива по питању грађе која је у приватном власништву, како се документа чувају код власника, како долазе до архива, да ли би требало да се предају архивима и на који начин да се то учини са становишта архивске заштите. Она са собом повлаче и питања препродаје докумената јер често се врло важни и ретки документи који су у приватном власништву продају на улици, колекционарства, како документи стижу до колекционара, по којој цени и шта у том правцу могу да ураде архиви и шта се дешава са деловима докумената (архивалије настале као део а не целина фонда) које се налазе у приватном власништву.

Младе људе данас све више интересују документа која сведоче о догађајима која су се догодила у не тако давној прошлости, па је у том правцу важно да грађа приватних архива и невладиних организација буде евидентирана и заштићена

у оквиру законодавно-правног система. Задатак архива је да преузме грађу из приватних поседа, издвоји и сачува оно што је важно и што представља вредност. У пракси се најдаље отишло у сарадњи између приватних архива привредних организација и јавних архива. И у невладином сектору настаје велики број докумената која су важна за нашу прошлост, па грађа НВО заслужује да буде јавно представљена и доступна, јер чини део наше културе и историје. Архиви као јавне институције морају да имају увид у грађу невладиних организација како би и та она пре свега била на прави начин законски регулисана а затим и заштићена и доступна.

Промоцију архивске грађе и архива чини и велики број публикација (израда стручних публикација архива), све већи број часописа и зборника, организовање научних скупова, али и изложбена активност. Размена изложби између архива представља одличан вид популаризације културног блага, нарочито за мање средине које нису у прилици да често имају изложбене поставке. Успешност изложбе пре свега зависи од избора теме, различитости експоната, избора места и времена за одржавање изложбе, израде занимљивог и што боље опремљеног каталога (илустрације, квалитетна штампа), као и чињенице да свака изложба мора да буде пропраћена добрим маркетингом (рекламом и информацијама) који омогућава већу посећеност.

Поред увођења одређеног броја часова архивистике у гимназијама (где би ђаци научили да историја није само историја из читанки и уџбеника, већ је чини велики број докумената у архивима) и високообразоване установе би морале да пружи одређене програме из области архивистике (од факултета преко мастер и докторских студија).

За архивисте су најважнија документа и то како их сачувати и учинити доступним, па је потребно превазићи све баријере које постоје у законском или било ком другом смислу да се створи јединствена платформа између свих архива, организација и појединаца са заједничким циљем да се грађа сачува и да корисницима на увид. Архиви су оно што спаја прошлост, садашњост и будућности. Задатак сваког архива је да промовише своје вредности и омогући приступ истим. Данас је важно да се они прилагоде новонасталој ситуацији и преобликују своју делатност ка савременим и будућим изазовима (најпре путем дигитализације као процесу од стварања до презентације докумената).

Популаризација архива и дигитализација

Дигитализација представља нов начин перцепције културног наслеђа које се извлачи из прошлости и даје на увид садашњости. Установе културе добијају нову прилику да допру до своје публике, а културна добра која су у прошлости пренета изван матичне земље могу да се на неки начин „врате“ у средину, ако не физички, онда свакако у дигиталном облику. У том правцу важно је успостављање јединственог процеса дигитализације, као и усклађеност у пракси, јер је крајњи циљ корисник без обзира где се налазио.

У технолошком смислу цео процес дигитализације захтева постојање квалитетне и добре опреме (скенери, компјутери, праћење светских стандарда и њихово пројектовање за дигитализацију у нашој земљи) која омогућава да се документа претварају у електронски облик и меморишу у рачунару. Дигитализација подразумева заштиту архивске грађе од прекомерне употребе, али омогућава и бржу и лакшу доступност архивске грађе њеним корисницима. Задатак архива је да се

дигитализацијом омогући повезаност архива са осталим институцијама културе (библиотекама, музејима, галеријама) и да се ради на обједињавању дигиталних докумената и омогућавању њихове широке доступности корисницима. Само у том правцу дигитализација има смисла јер је не можемо посматрати искључиво као пут заштите докумената већ као велику могућност да се на једноставнији, бржи и лакши начин дође до жељених докумената без обзира где се корисник налази. Дигитализација установама културе нуди могућност да привуку велики број младих људи који од ранијих пасивних посматрача постају активни учесници и корисници дигитализованих докумената.

Међутим, успешна дигитализација не обухвата само техничке послове, већ и сва важна организациона питања која се односе на опстанак и управљање дигиталним документима. Успешна дигитализација у архивима, а самим тим и успешан приступ корисника дигитализованим документима, највише зависи од самих архивиста и њиховог начина како су припремили документа за дигитализацију.

Шта то суштински значи? За успешну дигитализацију најважнији је степен сређености архивске грађе, као и утврђивање која је грађа од посебне вредности, па самим тим и шта ће од грађе имати првенство у процесу дигитализације. Такве одлуке доносе архивисти полазећи од чињенице да је основни циљ заштита и могућност што лакшег приступа документима. Посебно се води рачуна о стању оригинала, реткости или вредности истих, као и о очекиваном коришћењу таквих докумената.

Када је реч о критеријумима који утичу на то који ће садржај бити дигитализован, превасходно се бира највреднија, највише коришћена или најугроженија грађа. Свака селекција подразумева да се нешто сачува а нешто не. Архивисти на тај начин одређују критеријуме избора, приоритете и обим саме дигитализације.

Нека од могућих решења, када су у питању популаризација архива и дигитализација, јесу повезаност академских институција и глобално размишљање о дигитализацији (спровођење успешне дигитализације у земљама региона и шире кроз повезивање архивске грађе и успостављање неке врсте дигиталне интеграције између сада одвојених државних архива бивше Југославије). То омогућава да документа из разних архива буду доступна истраживачима широм региона.

На сајтовима архива морале би да постоје одређене смернице које би помогле истраживачима да се снађу у великом броју дигитализованих докумената, стварање неке врсте електронских каталога који би омогућили брже и ефикасније долажење до жељених података и развој дигиталних збирки као примарних информација. Сајтови архива би морали да буду сређени, називи тематских целина јасно дефинисани и унифицирани тако да се постигне максимум у правцу што боље могућности претраживања података о архивској грађи. Корисницима би ваљало омогућити да са сајтова преузимају одговарајуће формуларе, захтеве путем е-поште, као и могућност најаве доласка и наручивање грађе за дан доласка. У оквиру пројекта Минерва дато је упутство „Принципи квалитета за сајтове из области културе“² где се наводи неколико начела која се морају поштовати при изради сајтова. Између осталих, истакнуто је да сајтови установа културе морају бити интерактивни, интероперабилни, што значи да јасно указују на садржај података и корисницима и претраживачима, као и да сајт мора бити кориснички оријентисан.

² *Quality Principles for Cultural Websites – Minerva.*

Да би се правилно и једноставно користила архивска грађа на интернету архиви се морају отворити ка модерним претраживачима као што су *Google* и *Bing*. Потребно је познавање низа електронских извора уз помоћ којих људи претражују, скупљају, преузимају и користе информације. Ту пре свега мислим на веб и онлајн изворе, www. странице, мејлове, блогове, форуме, архивиран документарни материјал записан на електронски медијима, аудио-визуелни материјали, базе података, разне презентације и сл.

Употреба *Google drive*-а једноставнији је начин за чување и дељење докумената који замењује фиоке затрпане великом количином папира, документима без реда, а који истовремено повећава и могућности једноставног коришћења. Корисницима онлајн претраживања морају да буду доступне пуне информације, али и омогућено да користе и технике проналажења информација у нестандартним облицима (претраживање базе података који индексирају материјал и пружају чланке у пуном тексту које класични претраживачи попут *Google*-а не омогућавају). Најважније је да се фокус усмери на умрежавање и стварање детаљних прегледа дигиталне документације, јер је то пут који омогућава боље сналажење корисника-истраживача у мору дигитализованих докумената.

Заштита докумената од могућих злоупотреба

Интернет има огроман утицај на све области друштвеног живота. Он представља виртуелни простор који је довео до укидања баријера и препрека међу информацијама и људима чиме је омогућена стална размена података у целом свету. Виртуелно умрежавање у потпуности редефинише досадашње облике комуникација и преноса информација. Оно нам омогућава размену различитих садржаја (докумената, фотографија, текстова, видео-снимака), а све у циљу долажења до бржих и целовитих информација.

Присутност великог броја докумената и личних података на интернету довели су до забринутости у вези са њиховом заштитом. Да ли се подаци на интернету могу злоупотребити? Када се ради о електронским документима, ту је питања заштите дигитализованих архивских докумената врло осетљиво. Унутар електронских докумената врло је лако променити наслов, аутора, па чак и садржаја дигитализованих докумената. Чиме можемо да гарантујемо оригиналност документа ако је он доступан непрегледној маси интернет корисника?

Да би дигиталне архиве биле заштићене од могућих злоупотреба или губитака докумената, поред адекватне примене законске регулативе попут *Регулативе о заштити личних података (GDPR)* и *Закона о архивском пословању*, на првом месту потребно је обезбедити одговарајуће услове:

1. Одговарајућа инфраструктура је један од кључних фактора заштите дигиталних архива. Поред свега што је иначе потребно за рад архива додатно је неопходно водити рачуна о одговарајућој опреми и програмима:
 - а. сториц системи морају да буду на највишем нивоу поузданости и да поседују својство гео-редундантности;
 - б. програми за управљање дигиталном архивом поред уобичајених корисничких апликација морају да садрже алате за инвентарисање, идентификацију формата, конверзију из формата који си више не користе у нове,

верификацију метаподатака и алате за повезивање дигитализованих докумената са документима који су изворно настали у дигиталној форми.

2. Осигурање интегритета података као континуирани процес унутар дигиталног архива темељни је услов дугорочног обезбеђења интегритета података. Тај процес започиње од самог пријема дигиталних докумената када се, осим провере формата, проверава да ли су потенцијално заражени компјутерским вирусима. Једном примљени као валидни, дигитални документи се временом морају пребацивати са нестабилнијих физичких медија (USB, CD) на стабилније (SSD) дискове или на медије који су укључени у систем редовне репликације. Додатни део процеса је редовна годишња провера конзистентности и интегритета докумената случајним избором из архиве. На крају се обавља редовна ревизија записа о употреби и модификацији докумената ради поређења да ли је све урађено у складу са издатим дозволама приступа.

3. Битан елемент функционисања процеса осигурања интегритета је и управљање форматима података. То на првом месту значи редовно праћење трендова у тој области и модификација процеса пријема докумената у складу са тим. Тако се обезбеђује да се већ у иницијалној фази документи који су похрањени у форматима који су се показали као мање поуздани могу пребацивати у формате са већом поузданошћу. Конверзија формата је такође пожељни део редовне ревизије већ примљених дигиталних докумената како би се осигурала њихова дуготрајна употребљивост из нових типова корисничких апликација. Приликом те ревизије уобичајено је да се документи за које је утврђено постојање неконзистентности или делимични губитак информација поправљају одговарајућим софтверским алатима.

Када су сви ови услови обезбеђени, могуће је успоставити систем којим се остварује сигурност информација похрањених у дигиталним документима.

Најбитнији елементи тог система су:

- а. контрола права приступа документима у свакој од фаза обраде и коришћења докумената, односно лимитирање носиоца права модификације или брисања докумената;
- б. контрола права приступа репликама докумената на гео-редундантном стојци систему;
- в. ревизија хијерархије и приступних права са намером да се организацијом права приступа спречи могућност да једна особа има право модификације и брисања над свим датотекама и репликама;
- г. годишња ревизија корисничких налога и њихове употребе преко анализе приступних записа са система.

Поред техничких услова који омогућавају заштиту дигиталне архива од могућих злоупотреба, заштита докумената од стране самих корисника дигиталне архиве значи да се истраживачу не би смео дозволити приступ бази података, већ само резултатима које добија на основу претраге, као и то да се корисници морају регистровати пре него што им се дозволи приступ дигитализованим архивским документима.

Архив Србије у бројкама

Архив Србије данас чува око 14.000 дужних метара архивске грађе, разврстане у 672 фонда и 71 збирку. Најстаријом грађом располаже фонд Привилеговане српске општине у Будиму (1673-1907), док је грађа Књажеске канцеларије (1815-1839) најстарији фонд настао радом државних органа на тлу Србије. У збиркама архивске грађе налазе се и поједини старији документи: у Збирци поклона и откупа чува се архивска грађа чији поједини документи датирају у 1282. годину, у Збирци Андрије Лубурића чувају се документа од 1690. године, у Збирци Мите Петровића од 1711. до 1899. године, а у Збирци *Vagia* постоје документа из 1718. године.³

Библиотека Архива Србије спада у ред специјалних библиотека затвореног типа. Основана је 1900. године, упоредо са оснивањем саме институције. Библиотека данас има више од 75.000 монографија и периодичних публикација из области историје и других сродних друштвених наука, али и велики број дневних новина, службених гласила, лексикона, енциклопедија, речника, приручника и другог библиотечког материјала. Један од најзначајнијих фондова у библиотеци је Фонд старе и ретке књиге.⁴

Архив Србије већ годинама улаже напоре да путем изложби приближи и свету и нама богатство докумената која су у поседу архива, али и да покаже сарадњу коју имамо са осталим архивима у региону и шире. У последње четири године у Архиву Србије постављено је 18 изложби, а само ове године неколико ван земље: *Жене и велики рат. Први светски рат виђен очима жена*, Париз, април 2019; *Србија и Срби/La Serbia e L Serbi 1914-1918*; Фиренца, мај 2019; *Црква Светог Спиридона у Трсту*, Трст, октобар 2019. године и др.

Домаћој јавности Архив Србије приреди сваке године неколико изложби, а неке од њих су: *Култура Срба у Дубровнику 1790-2010. Из ризнице Српске православне цркве Светог Благовештења*, јун 2012. године; *Почиње рат: 1914. у документима Архива Србије*, децембар 2014; *Култура Срба у Трсту 1751-1914*, децембар 2016; *Светлост Архива*, изложба поводом 120 година од оснивања Архива Србије, децембар 2018. године и др.

У последњих неколико година нашу читаоницу посетио је приближно исти број истраживача (2016. - 1.586; 2017. - 1.649; 2018. - 1.412 и 2019. године до септембра месеца 902 истраживача).⁵ Ово су подаци који се односе на број истраживача обе читаонице Архива Србије (у Карнегијевој и зграде у Железнику).

Кад је у питању издавачка делатност подаци говоре следеће: 2016. године било је деветнаест издања, 2017. петнаест, 2018. двадесет четири, а 2019. до септембра месеца три издања. Архив Србије сваке године учествује на сајму књига у Београду. Ове године, на 64. Београдском сајму књига, Архив Србије је изашао са 107 наслова, а на Сајму књига у Андрићграду у јулу месецу на изложбеном штанду је било 78 издања, међу којима студије, збирке, документа, албуми, фотографије, издања, едиције „Историја српске дипломатије. Документа“, „Подсећања“, „Мала библиотека Архива Србије“ и др.⁶

³ Архиви у Србији, књига 1, стр. 5.

⁴ Архиви у Србији, књига 1, стр. 11.

⁵ Књига евиденција, Архив Србије.

⁶ Сајт Архива Србије, <http://www.arhivsrbiye.org.rs/>

ЗАКЉУЧАК

Ниво успешности популаризације архива зависи од стручне јавности, али и од архивиста који би морали да развијају архивистику у правцу решавања великог броја проблема са циљем да се сачувају документа за будуће генерације, као и да омогуће лакши и једноставнији приступ документима кроз дигитализацију. Архивисти би морали свој рад да усмере на сређивање и обраду архивских фондова и објављивање информативних средстава као најбољег начина њихове заштите и промоције.

Важно је да архиви пронађу начин да промовишу и истакну свој рад кроз културно-просветну делатност (изложбе, публикације, часописе, учествовање на сајмовима, скуповима...) и преносе своја искуства јавно како би нове информације свима биле доступне. Прикупљање и објављивање архивске грађе у приватном власништву је оно што је чини доступном уз поштовање свих нормативних и законских аката и постулата струке.

С друге стране, неопходни су повезаност академских институција и глобално размишљање о дигитализацији, стварање неке врсте интернет каталога са јасним упутствима у вези са применом дигитализованих докумената, као и могућим последицама у случају било какве злоупотребе.

Mirjana Bogosavljević, MA

Popularization of the Archives – Culture of Remembrance

Summary

The Historical Archives of Belgrade is keeping in its depots 56 legacies, in personal and family fonds. Most of the creators of archival materials in these fonds are leading figures from the world of politics, culture, science and art who left their mark in many spheres of Belgrade's life during the 19th and 20th century.

The content of the legacies, personal and family fonds of the Historical Archives of Belgrade, does not consist of only classic archival materials which include documents and photographs, but also of medals, armament, ballet costumes and paraphernalia, art paintings, etc. Since keeping of material objects differ much from keeping of archival records, the archivists encounter many problems and challenges because a constant training and professional development is very important for their work, so as cooperation with colleagues from similar cultural institutions.